

סוגיות נבחרות מהמשנה היומית
במבט הלכתי, מדעי
וארץ ישראלי

משנה וארץ

מסכת מעשרות

כתב: יואל יעקובי

כסליו תשע"ז | גיליון 24

הצריפין והבורגנין והאלקטיות – פטורין. (מעשרות ג ז)

קביעה למעשרות בצריפין ובורגנין ואלקטיות

הצריפין הבורגנים והאלקטיות, שלישיית מבנים שאינה נחשבת כבית לעניין דין קביעת הבית למעשר, מופיעה שוב בסוף מסכת אהלות כחלק מהמקומות שאין בהם משום מדור גויים. ננסה בעז"ה להבין מהם המבנים הללו (תוך מחקר לשוני מעניין), ומתוך כך ננסה להבין את העיקרון ההלכתי: דירה שאינה דירת קבע אינה קובעת למעשרות ואינה נאסרת משום מדור גויים. אולם אם היא ראויה לשם 'בית' ונחשבת עבור הדר בה כדירה הרי שהיא כן קובעת למעשרות לאדם שדר בה ולא לאחרים. הצריף הוא מבנה נטול תקרה בעל דפנות נטויות, הבורגן הוא מבנה המשמש בין השאר כמגדל שמירה חקלאי או צבאי, ואילו האלקטיות הן מבנים בעלי תקרה ללא דפנות (רמב"ם) או בתי קיץ הבנויים מחוץ לעיר (ריב"מ"ץ ור"ש).

עשרה מקומות אין בהם משום מדור גויים "לפי שאין דירתן קבועה לא גזרו עליהם טומאה" (משנה תורה שם הלכה י), "לפי שהמקומות הללו האמורים, אין גרין בהם באופן תמידי שנחוש שיקברו בהם, אלא גרים בהם זמן מועט, ולפיכך לא גזרו עליהם ולא הצריכום בדיקה, אלא הן בחזקתן" (פירוש המשנה לרמב"ם אהלות יח ט). גם כאן העובדה כי אין מדובר במקום מגורים קבוע יוצרת את הפטור, אולם כאן אין זה מטעם שאין זה נקרא 'בית' אלא שהעראיות מורידה את החשש של קבורת נפלים.

צריף

בתיאור המבנה של צריף שווים המפרשים שמדובר על מבנה נטול גג שצורתו כמשולש. הרמב"ם (פיהמ"ש לאהלות) מציע שיתכן והשם צריף מגיע מכך שהוא עשוי ממחצלות של גומא הנקראים 'צריפא'.

משנתנו דנה בשאלה איזה מבנה נחשב כבית לעניין קביעה למעשרות, השלב בו לא ניתן יותר לאכול מהפירות לפני הפרשת התרומות והמעשרות מהם אפילו אכילת עראי. בעז"ה נתרכז במאמר זה בשלושת סוגי המבנים "צריפין, בורגנין ואלקטיות", כשמתוך כך ננסה להבין את העיקרון ההלכתי שמלמד כל אחד מהמבנים הללו.

בעוד שהצריף והבורגן מופיעים בלא מעט מקומות נוספים בספרות חז"ל בהקשרים שונים, דבר שמסייע לנו להתחקות אחר כוונתו המקורית של המונח, הרי שהאלקטיות מופיעות אך ורק כ'צלע השלישית' בשלישיית המבנים הזו. השלישייה עצמה נזכרת כאן ובמקום נוסף בסוף מסכת אהלות, לגבי היתר מדור גויים. כדי להבין את המכנה המשותף לשלושת המבנים הללו ננסה למצוא את הטעמים בשני המקומות, במעשרות ובאהלות.

בית הקובע למעשרות מול 'מדור גויים'

הדין שהטבל נקבע למעשר בכניסתו לבית נלמד בגמרא (ב"מ פח) מהפסוק "ביערתיו הקודש מן הבית". על אותם המבנים שאינם קובעים למעשר (ובתוכם שלושת המבנים שהזכרנו) אומר הרמב"ם במשנה תורה: "שכל אלו אין דירתן קבע" (מעשר ד ד). על פניו נראה שהבעיה במקומות אלו היא שהם אינם עומדים בהגדרה שנתנו חז"ל ל'בית' שנאמר בתורה, בגלל שאין אדם דר בהם בצורה קבועה.

את איסור מדור גויים מגדיר הרמב"ם במשנה תורה (טומאת מת יא ז): "מקום ששכנו בו גויים בארץ ישראל – הרי זה מטמא כארץ העמים עד שיבדק, שמא קברו בו נפלים".

שתי המשמעויות השונות נזכרו בפירוש המשנה של הרמב"ם, כשהפירוש של קוטשר מתאים לדברי הרמב"ם במעשרות, ואילו הפירוש של פליקס מתאים לדברי הרמב"ם באהלות. נראה כי גם הרמב"ם הבין כי 'בורגנין' הוא כינוי לסוג מבנה מסוים בעל שימושים שונים, ולכן במעשרות נקט שימוש אחד ואילו במעשרות שימוש אחר.

לסיכום, נראה כי ל'בורגנין' ישנן משמעויות שונות, ואולי זוהי הסיבה לכך שהרמב"ם לא מצא לנכון להסביר אותו במשנה תורה, לא בהלכות מעשר ולא בהלכות טומאת מת. הוא הסתפק בהבאת הכלל הזהה גם במעשרות וגם באהלות, לפיהן השאלה היא האם הדירה היא דירת ארעי או קבע, כשיש גם מקרה ביניים, בו מבנה מסוים נחשב כדירת עראי בעיני רוב האנשים אך בעיני הדייר עצמו הוא דירת קבע, ולכן הוא ראוי במידה מסוימת לשם 'בית'. מבנה כזה קובע למעשרות לדייר אך לא לאחרים.

אלקטיות

סוג המבנה האחרון בו נעסוק הוא ה'אלקטיות' – שם שאינו מוכר לנו מלבד האזכור במסכתות מעשרות ואהלות. המפרשים זיהו כאן את המילה 'קייטא' = קיץ, אולם יש ביניהם הבדלים גדולים בהבנת סוג המבנה. הערוך, ריבמ"ץ, ר"ש ורא"ש פירשו שמדובר על בתים הבנויים מחוץ לעיר כדי להתקרב שם. מעניין כי גם כאן הדגש הוא על 'מחוץ לעיר', כלומר מיקום הבית מעיד כי הוא אינו דירת קבע. ריבמ"ץ אף מוסיף כי מדובר בבתיים של קש, כלומר הם אינם עשויים מחומר ממנו עשויים בתים רגילים.

רמב"ם מדבר גם כן על בתי קיץ, אך הוא אינו מזכיר כי מדובר על בתים שנמצאים מחוץ לעיר. במעשרות הוא נוקט במילה 'סוכות', ואילו באהלות הוא מוסיף יותר: "תקרה בלי קירות אלא על עמודים כדי שיכנס בהם הרוח מכל הצדדים וגרים בהם בקיץ, ושם הקיץ קיטא". מבנה זה ודאי אינו נקרא בית, לפי שאין לו כלל דפנות ואינו עשוי לצניעות כלל. כך הוא מביא גם במשנה תורה בהלכות מעשר ובהלכות טומאת מת (לגבי מדור גויים), והראב"ד מעיר כי אלו הם האלקטיות שנזכרו במשנה.

סיכום

אם כנים דבריני, הרי שיש לפנינו שני קריטריונים על מנת שמבנה מסוים יקבע למעשרות: א. שיהא למבנה שם בית, כלומר עשוי בצורה המתאימה לבית. ב. שהמבנה יהיה דירת קבע. במקרה ביניים בו ניתן לכנות את המבנה 'בית', ולו כ'דירת צער', והוא מהווה דירת קבע לחלק מהאנשים אך לרובם לא, נחשב כטובל לבעליו אך לא לאחרים.

מקורות להרחבה:

יחזקאל קוטשר, מילים ותולדותיהן, קריית ספר, ירושלים תשכ"א. עמ' 16-19.
יהודה פליקס, תלמוד ירושלמי – מסכת מעשרות, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשס"ה. עמ' 155-157.

רמב"ם ור"ש מזכירים את צורת המשולש, והערוך אף הוא מדבר על מבנה משולש, אלא שהוא מפרט יותר שמדובר על "מלון של שומרי שדות", והוא מוסיף ומסביר את הביצוע המעשי של הדבר: "ואותן צריפין מסככין אותן במורביות של ערבה, וקושרין את ראשיהן ומשלשלין אותן מהנה ומהנה בגג וקושרין עד קצותן שלא יפרדו מלמטה". אפשר להסביר כי צורת הבנייה של צריף (דפנות נטויות המשמשות גם כגג) איננה נוחה למגורים ולכן אין הוא נקרא בית, אולם ע"פ סוגיית הגמרא, לפחות ע"פ פירוש רש"י (עירובין נה ע"ב) נראה כי הצריף שימש למגורי נוודים ולכן הוא איננו בית קבע (רש"י ד"ה 'ויושבי צריפין'). נראה כי שני הפירושים נכונים, ובאמת צורת צריף היא איננה צורה נוחה למגורים ולכן רק נוודים משתמשים בה.

הרמב"ם סבור כי הצריף קובע רק לזה שדר בו למעשה. בירושלמי נאמר דין זה לגבי בורגנין ואילו הרמב"ם פוסק זאת גם לגבי יושבי צריפין. מכיוון שכלפי יושבי הצריפים הצריף נחשב כבית, הרי שעבורם הוא קובע למעשרות, אולם מכיוון שאין צורת מגורים כזו נחשבת כבית לרוב בני האדם הוא גם אינו קובע עבורם למעשרות.

בורגנין

נראה כי גם מבחינה לשונית וגם מבחינה הלכתית הבורגנין הם הרכיב המעניין ביותר, ולו מהסיבה שהמילה הלועזית 'בורגני' משמשת גם בימינו, אם כי משמעותה העברית המודרנית שונה מזו של חז"ל (כפי שנראה בעקבות התהפוכות שעברו על מילה זו בשפות אירופאיות). מובן כי הדיון הלשוני המרתק על גלגוליו הלשוניים והחברתיים של ה'בורגני' אינו מסתיים בתחום מדעי הרוח האקדמיים אלא יכול להיות בעל השלכות הלכתיות גם בימינו. הראשונים מסבירים בדרכים שונות את מהות הבורגנין, אולם המכנה המשותף לכל הפירושים הוא שמדובר על מבנה שהוא באופן מובהק מחוץ לעיר, בניגוד זועק ל'בורגני' בן ימינו שהוא דווקא עירוני.

הר"ש כותב: "כמין שובכין עשויין בשדות לאצור בהן תבואה", ובדומה לכך הסביר אף באהלות. הרמב"ם מסביר כי אלו "מגדלין העשויין לשמירת הדרכים", אולם באהלות הוא נוקט פירוש הקרוב לזה של הר"ש: "שובכים עשויים להצניע בהן הפירות וכיצא בהן".

מקור המילה בורגנין

יחזקאל קוטשר כותב כי המילה בורגנין יסודה במילה הרומית burgus, ופירושה 'מגדלי צופים קטנים'. בעוד שקוטשר מזכיר דווקא את המשמעות הצבאית של מגדל שמירה, בין השאר של מגדלי השמירה שהיו לאורך הגבול הרומי המבוצר (limes), יהודה פליקס מעדיף להזכיר במשנתנו את השומירה, מגדל השמירה החקלאי. יש להניח שאלו ואלו נקראו בורגנים, והן אלו והן אלו הם מבנים מסיביים, עשויים אבנים חזקות, ששימשו כמגורים זמניים ל'בורגני' (או ה'בורגני'), שיכול היה להיות איש צבא (במקרה של מגדל שמירה צבאי) או חקלאי (במקרה של שומירה).